

UOT- 336.226.1

Mənfəət vergisinin müəssisələrin innovasiya fəaliyyətinə təsirinin tədqiqi

Seyfullayev İlqar Zülfüqar oğlu*
iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi – müəssisələrdə innovasiyalara yönəldilən investisiyaların stimullaşdırılmasında mənfəət vergisinin rolunun tədqiqi.

Tədqiqatın metodologiyası – sistemli yanaşma, təhlil və sintez.

Tədqiqatın nəticələri – mənfəət vergisi müəssisələrin innovasiya fəaliyyətinin tənzimlənməsinin əsas aləti kimi tədqiq olunmuş və mövcud vergi mexanizminin təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər verilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri – mənfəət vergisi üzrə güzəştlərdən istifadə üzrə uçot və statistik məlumatların məhdudluğu mənfəət vergisi və müəssisələrin innovasiya fəallığı arasında asılılığın dəqiq müəyyən edilməsinə mane olmuşdur.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti – müəssisələrin innovasiya fəallığının dəstəklənməsinə yönəldilmiş iqtisadi, o cümlədən vergi tənzimlənməsi üzrə tədbirlərin hazırlanmasında elmi mənbə kimi istifadəsinin mümkünlüyü.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – mənfəət vergisi üzrə mövcud vergitutma mexanizminin investisiya risklərinə təsiri tədqiq edilmişdir.

Açar sözlər: *mənfəət vergisi, innovasiya, investisiya riskləri.*

1.Giriş

Məlumdur ki, dünya bazarlarında neft məhsulları üçün yaranmış əlverişli konyunktur Azərbaycanın ticarət balansında müsbət saldonun təmin olunmasında mühüm rol oynayır. Azərbaycanda aparılan uğurlu sosial-iqtisadi siyasətin nəticəsidir

*Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzi, Şamaxı rayonu, Nağaraxana kəndi.
s-ilgar@mail.ru

ki, neft sektorunun inkişafı “holland sindromu”na deyil, digər sahələrin inkişafına təkan verməkdədir. Ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafı üçün böyük töhfələr vermiş neft sektoru özünün artan tələbatları ilə qeyri-neft sektoru sahələrinin inkişafı üçün münbit zəmini formalaşdırır. Digər tərəfdən, sosial və investisiya yönümlü büdcə xərclərinin artımı da daxili tələbatın kəmiyyət və keyfiyyətə sürətlə artmasına gətirməklə bu prosesə böyük dəstək verməkdədir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının hazırlanması barədə sərəncamında ölkə iqtisadiyyatının əsas inkişaf istiqamətləri bir daha bəyan edilmişdir: “Hazırda Azərbaycan yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyur. Bu mərhələnin əsas hədəfi çoxşaxəli, səmərəli və innovasiya yönümlü iqtisadiyyatın formalaşdırılması, sosial sahədə ön-ləyici inkişaf trendinin təmin olunması və əhalinin rifahının layiqli, qabaqcıl beynəlxalq standartlara uyğun səviyyəyə çatdırılması, habelə elmin, mədəniyyətin inkişafında, ictimai həyatın bütün istiqamətlərində yeni nailiyyətlərin əldə olunmasıdır” [1].

Bu vəzifələr obyektiv zərurəti əks etdirməklə bərabər Azərbaycan iqtisadiyyatının əsas strateji hədəflərini də müəyyən etmişdir. Ölkədə müəssisələri innovativ inkişafa meyilləndirən və bəzən də vadar edən iqtisadi mühitin formalaşdırılması dövlətin əsas vəzifələrindən biri kimi qəbul oluna bilər. Vergi sistemi iqtisadi artımın stimullaşdırılması mexanizminin əsas hissələrindən biri olaraq sahibkarlığın, innovasiyaların inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanın vergi sistemində inkişaf etmiş ölkələrin vergi alətlərindən istifadə üzrə təcrübələrindən istifadə, tətbiq olunan vergi sisteminin və vergi inzibatçılığının ölkə iqtisadiyyatına təsirinin obyektiv qiymətləndirilməsi və bu əsasda daim təkmilləşdirilməsi, innovativ inkişafın tələblərinə uyğunlaşdırılması məsələləri günümüzün aktual problemlərindən hesab oluna bilər.

Bu baxımdan, müəssisələrin innovasiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi mənbələrindən ən əsası olan mənfəətin vergiyə cəlb olunması və bu zaman sahibkarların innovasiya motivasiyasının stimullaşdırılmasının nəzərə alınması məsələlərinin araşdırılması yerinə düşərdi.

2. Vergilərin müəssisələrin investisiya qərarlarına təsirinin tədqiqi

Azərbaycanın sənaye sahələrində istehsalın texniki səviyyəsinin müasir standartlarla müqayisədə nisbətən aşağı olması, əsas vəsaitlərin fiziki və mənəvi aşınma səviyyəsinin yüksəkliyi, işçilərin ixtisas səviyyələrinin və peşəkarlıq qabiliyyətlərinin arzu olunan səviyyədə olmaması ümumi məhsuldarlığın artımına maneə yaradan amillər kimi qəbul oluna bilər. Bununla bağlı olaraq, müəssisələrin yeni texnologiyalardan istifadə və investisiya fəallığının stimullaşdırılması mühüm vəzifə kimi qarşıda dayanır. Deməli, fəaliyyətdə olan vergi sistemi genişləndirilmiş istehsalı

və modernizasiyanı dəstəkləməlidir. İnvestisiya güzəştlərinin tətbiqi qeyd olunan məsələnin həllində daha səmərəli ola bilər.

Vergilərin müəssisələrin investisiya qərarlarına təsirinin müəyyən edilməsi istiqamətində ekonometrik metodlardan istifadə olunmaqla bir sıra nəzəri tədqiqatlar aparılmışdır. Bu tədqiqatlardan bir neçəsini göstərək [2]:

1. Akselerator modeli (*Amerika iqtisadçısı Con Beyts Klark (1847-1938)*). Bu modelə görə vergilərin investisiyalara təsiri onların məcmu tələbə təsiri vasitəsilə reallaşır.
2. Neoklassik model (*Amerika iqtisadçısı Deyl Jorqenson (1933)*). İstehsal amillərinin qarşılıqlı əvəz edilməsini nəzərə alan ilkin istehsal funksiyası əsasında yaradılmışdır. Bu modelin əsasında belə bir mülahizə dayanır: öz mənfəətini maksimallaşdırmaq istəyən müəssisə istehsal amillərini o vaxta qədər istehsala cəlb edəcək ki, “istehsal həcmi həddi”nin bazar qiyməti həmin istehsal amillərinin qiymətindən aşağı olmasın. Burada “istehsal həcmi həddi” dedikdə bütün digər amillərdən istifadə həcmi sabit qaldığı halda eyni növ istehsal amilinin hər əlavə vahidindən istifadə olunmaqla istehsal olunan və natural ölçülərlə ifadə olunan istehsal həcmının artımı nəzərdə tutulur. Vergilərin həm “istehsal həcmi həddi”nin, həm də istehsal amillərinin bazar qiymətinə təsiri isə birmənalıdır.
3. Q-modeli (*Con Meynard Keyns (1884-1946)*). Bu modelin əsasında dayanan mülahizə belədir: müəssisələr vəsaitləri o halda investisiyalara yönəldirlər ki, layihənin bazar qiyməti alınacaq kapitalın dəyərindən aşağı olmasın. “Q” kəmiyyəti xüsusi kapitalın bazar qiyməti ilə borc öhdəliklərinin cəminin kapitalın bərpa dəyərinə nisbəti kimi hesablanır. Əgər $Q > 1$ olarsa, onda müəssisə əsas vəsaitlərin alınmasına investisiya qoyacaq. Əgər $Q < 1$ olarsa, onda müəssisə investisiya fəaliyyətini məhdudlaşdıracaq. Burada kapitalın bərpa dəyəri dedikdə, həmin kapitalın hazırkı şəraitdə mövcud olan qiymətlərlə yenidən istehsalı üçün zəruri olan xərclərin məbləği nəzərdə tutulur.

İqtisadi nəzəriyyənin qeyd olunan nəticələrini ümumiləşdirsək deyə bilərik ki, vergilərin müəssisələrin investisiya qərarlarına təsiri birmənalıdır. Mikroiqtsadiyyat səviyyəsində aparılmış tədqiqatların bu istiqamətdə daha güclü effektləri üzə çıxarmasına baxmayaraq, vergilərin investisiyalara təsiri məsələsi ilə bağlı fərqli fikirlərə də rast gəlmək olur. Maykl Devre qeyd edir ki, birbaşa vergilərin dərəcələrinin azaldılması sahibkarların öhdəsində qalan mənfəəti artırsa da nəinki investisiyaların artımına, hətta onların azalmasına gətirir. Belə vəziyyətin yaranma səbəbi aşağıdakı mülahizə ilə izah olunur: vergi dərəcələrinin azaldılması vergi güzəştlərinin bazar dəyərini aşağı salır. İnvestisiyaların gətirdiyi yüksək mənfəət vergi dərəcələrinin azaldılması ilə şərtlənən itkiləri (*büdcə daxilomaları üçün*) ödəsə də, onun sahibkarların yığım motivasiyasını gücləndirən effekti zəif olur.

M.Deverenin fikirlərindən belə nəticəyə gəlmək olar ki, iqtisadiyyatın vergi

yükünün azaldılması investisiyaların stimullaşdırılması məsələsində o qədər də məqsədəuyğun nəticələrə gətirmir. Onun ilk baxışdan paradoksal görünən fikirlərini başqa bir mülahizə ilə də dəstəkləmək olar. Məlumdur ki, hər bir sahənin investisiyalar üçün cəlbediciliyi beş amilin təsiri altında formalaşır: “mövcud rəqiblər”, “potensial rəqiblərin bazara daxil olma maneələri”, “istehsal amillərini bazara təklif edən təchizatçıların gücü”, “alıcıların müəssisənin qiymətlərinə təsir gücü” və “əvəzedici məhsullar” [5]. Yüksək vergi dərəcələri riskləri artırdığı üçün potensial rəqiblərin – digər sahibkarların yeni bazarlara daxil olma maneələrindən biri kimi qəbul olunur. Yeni rəqiblərin bazara daxil olma maneələri güclü olduqda isə həmin bazarın investisiya cəlbediciliyi artır (*rəqabətin intensivliyi azaldığına görə*). Deməli, yüksək vergi dərəcələri bazarın cəlbediciliyini artırmaqla investisiyaları stimullaşdırma bilər.

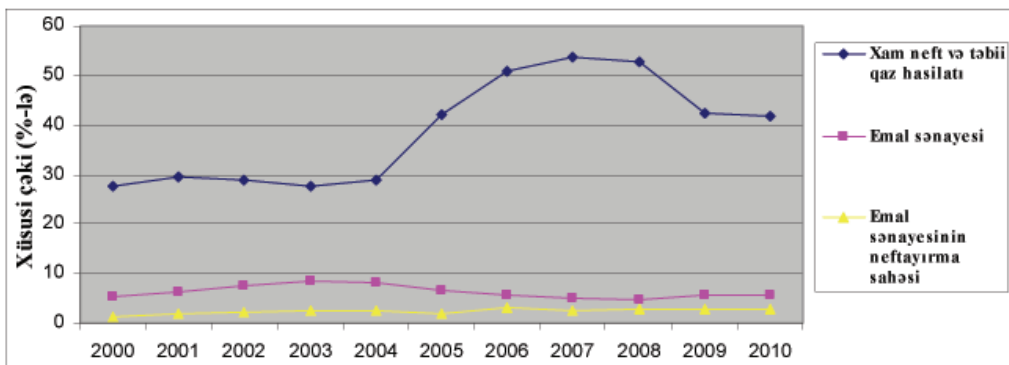
Müəssisələrin investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması üçün ən səmərəli vergi növü mənfəət vergisi hesab olunur. İqtisad elmində aparıcı fikirlərdən biri də budur ki, mənfəət vergisi qiymətlərin artımına, əmək haqqı səviyyəsinin aşağı düşməsinə və iqtisadiyyatın real sektoruna investisiyaların azalmasına gətirir. Mənfəət vergisi üzrə dərəcələrin aşağı salınması ideyasının aktuallığının əsasında məhz bu mülahizə dayanır.

İqtisad elmində mövcud olan əsas nəzəri baxışlara diqqət yetirsək görərik ki, bu nəzəriyyələrdə mənfəət vergisinin fiskal funksiyasının mövqeyi onun tənzimləyici funksiyasının mövqeyi ilə müqayisədə xeyli zəifdir. Belə halın yaranması onunla əsaslandırılır ki, mənfəət bazar iqtisadiyyatı sistemində sahibkarların əsas hərəkətverici motivi, iqtisadi resursların istehsala cəlb olunması və bölgüsünə ən güclü təsir göstərən amil hesab olunur. Deməli, mənfəətdən vergitutmanın xüsusiyyətləri də investisiya proseslərinə, kapital qoyuluşlarının istiqamətlərinə və strukturuna bilavasitə təsir göstərəcək.

3. Mənfəət vergisinin ümumi vergi daxilolmalarında rolunun və sahibkarların investisiya fəallığına təsirinin tədqiqi

Məlumdur ki, yeniliklərin yaranması istehsal prosesində yaradılan əlavə dəyərin artmasına gətirməklə iqtisadi resurslardan məhsuldar istifadənin yüksəldilməsinə əhəmiyyətli təsir göstərir. Əlavə dəyər dedikdə istehsal olunan əmtəə və xidmətlərin dəyəri ilə (*buraxılışla*) istehsal prosesində tam istehlak edilən məhsul və xidmətlərin dəyəri (*aralıq istehlak*) arasındakı fərq nəzərdə tutulur. 1№-li qrafikdə neft sektoru və emal sənayesində yaradılmış əlavə dəyərin ÜDM-də xüsusi çəkirlərinin dinamikası verilmişdir. Göründüyü kimi, neft sektorunda yaradılan əlavə dəyər əsasən neftin bazar qiymətlərinin yüksək olması hesabına ÜDM-in təxminən yarısını təşkil edir. Daha geniş innovasiya tutumu olan emal sənayesində yaradılan əlavə dəyərin ÜDM-də xüsusi çəkisi isə 2000-ci ildən başlayaraq 10%-lik səviyyəni keçməmiş, son il-

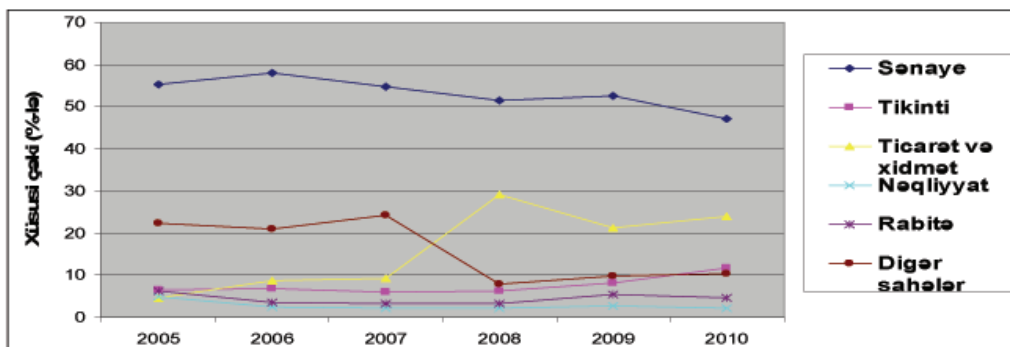
lərdə isə 5-6% təşkil etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu dəyərin də əhəmiyyətli hissəsi neft sektoru ilə birbaşa bağlı olan neft emalı müəssisələrində yaradılmışdır.

Qrafik 1. Sənaye sahələrində yaradılmış əlavə dəyərin ÜDM-də xüsusi çəkisi

Mənbə: http://www.azstat.org/statinfo/system_nat_accounts/az/13.xls

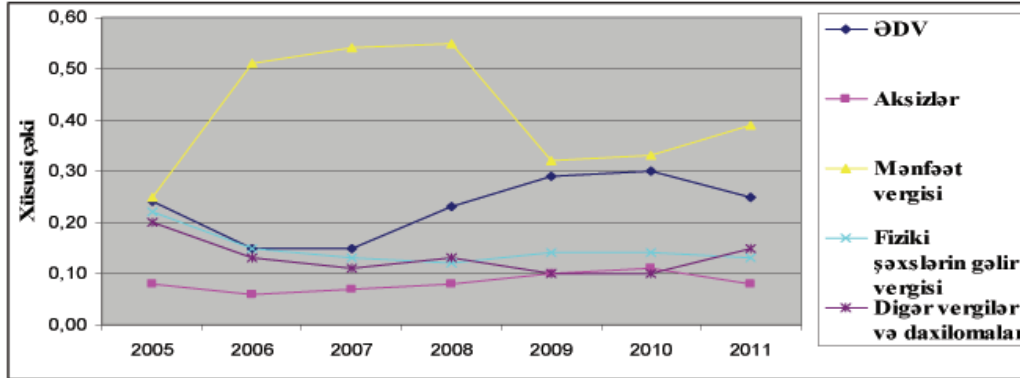
Qrafik 2-də vergi daxilolmalarının iqtisadiyyatın sektorları üzrə bölgüsü verilmişdir. Vergi daxilolmalarında sənaye, ticarət və xidmət sahələri mühüm yer tutur. Son dövrlərdə ticarət, xidmət və tikinti sektorunda müşahidə olunan artım bu sahələrin daha da sürətlə inkişaf etməsini göstərir. Sözügedən sahələrin innovasiya tutumunun məhdudluğu onların inkişafının ümumi innovativ inkişaf indikatoru kimi qəbul edilməsini inkar edir. Qeyd etmək lazımdır ki, ticarət, xidmət və tikinti sektorları əsasən daxili tələbatı istiqamətlənən sahələrdir. Neft sektorundan gələn gəlirlərin daxili tələbatı artırması bu sektorların inkişafında böyük rol oynamışdır. Həmin sahələr innovasiyaların yaradılması və yayılması infrastrukturunun inkişafı üçün mühüm rol oynayırlar. Azərbaycanda vergi tənzimlənməsinin (*vergi güzəştlərinin, vergitutma bazasının və s.*) sahələr üzrə differensiasiyası tətbiq olunmadığı üçün iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin fərqli inkişafına vergilərin təsirinə əsaslandırılmasında çətinliklər yaranır.

Qrafik 2. İqtisadiyyatın sahələri üzrə vergi daxilolmaları

Mənbə: www.azstat.org

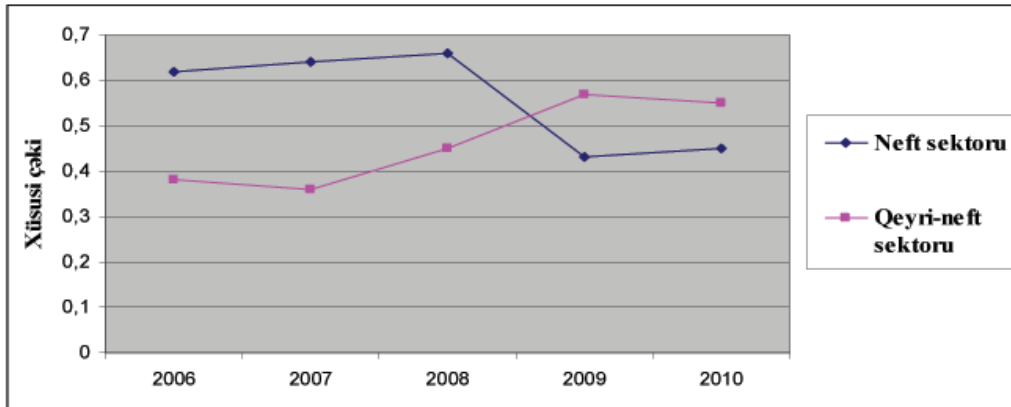
Qrafik 3-də vergi daxilolmalarının vergi növləri üzrə strukturunun dinamikası təqdim olunmuşdur. 2005-ci ildən başlayaraq mənfəət vergisinin fiskal əhəmiyyətinin artımı müşahidə olunur. 2008-ci ildən başlayaraq mənfəət vergisindən daxilolmaların xüsusi çəkisinin azalması global maliyyə böhranının milli iqtisadiyyatımıza təsiri ilə izah oluna bilər. Bu mülahizəni 2011-ci ildə mənfəət vergisi üzrə daxilolmaların əhəmiyyətli artımı faktı ilə dəstəkləmək olar.

Qrafik 3. Vergi növləri üzrə daxilolmalar

Mənbə: www.taxes.gov.az

Sevindirici haldır ki, 2009-cu ildən başlayaraq qeyri-neft sektorundan vergi daxilolmalarının xüsusi çəkisi neft sektorunun müvafiq göstəricisindən daha böyük olmuşdur. Bu meylin sonrakı illərdə də davam etməsini isə milli iqtisadiyyatımızda digər sahələrin inkişaf templərinin əhəmiyyətli artımının təzahürü və ölkəmizdə əlverişli sahibkarlıq mühitinin yaradılması siyasətinin nəticəsi kimi təqdim etmək olar.

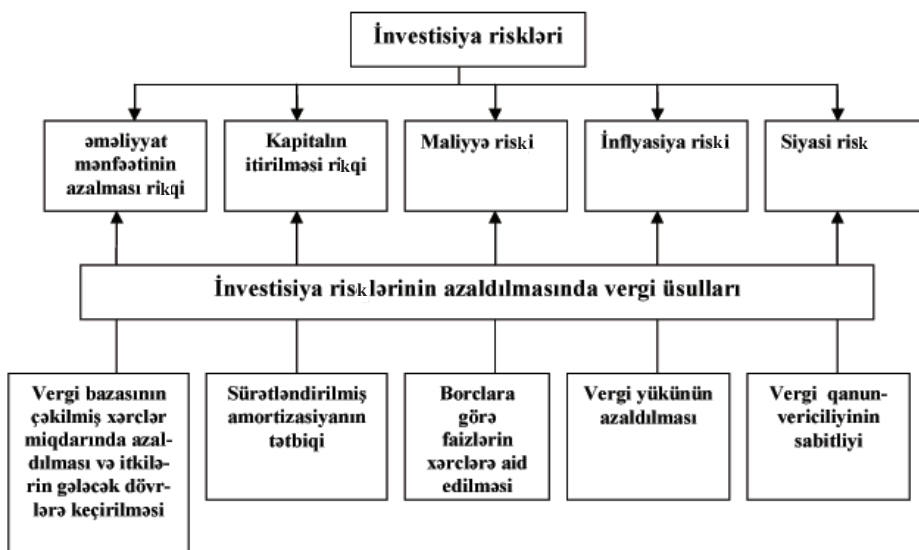

Qrafik 4. Neft və qeyri-neft sektoru üzrə daxilolmalar

Mənbə: www.taxes.gov.az

4. Mənfəət vergisi ilə bağlı mövcud vergi siyasətinin innovativ cəhətlərinin tədqiqi

Mənfəət vergisinin tənzimləmə imkanlarının səviyyəsi onun konstruktiv elementlərinin və tətbiq olunan güzəştlərin investisiya qərarlarına təsir göstərən risklərin səviyyəsini nə dərəcədə nəzərə alması ilə bağlıdır. Bununla əlaqədar mənfəət vergisinin əsas vəsaitlərə investisiya qoyuluşu ilə bağlı risklərə təsirinin tədqiq edilməsi zərurəti yaranır. Sxem 1-də investisiya riskləri və vergilərin investisiya risklərinə təsirinin azaldılması üsulları göstərilmişdir.

Sxem 1. İnvestisiya risklərinin azaldılmasında vergi üsulları

4.1. İnnovasiya layihəsinin səmərəliliyinin azalması riski - layihənin realizasiyası nəticəsində gəlirin (əməliyyat mənfəətinin azalması) itirilməsi ilə bağlı olan risklər.

Amerikan iqtisadçısı Teodor Levitin (1925-2006) təklif etdiyi “məhsulun həyat dövrü” modelinə görə yeni məhsulun bazara daxil olma dövründə tələbatın həcmi və artım tempi az olur. Bu dövrün müddəti yeni məhsulun alıcı üçün faydalılığının dərəcəsi, faydalılığın alıcılar tərəfindən qavranılmasının asanlıığı, yeni məhsuldan istifadəyə keçid xərclərinin həcmi, yeni məhsulun alıcının istehlak və istehsal vərdişlərinə uyğunluğu kimi amillərdən asılı olaraq dəyişir. İnstitutsional alıcılar faydalı yenilikləri daha tez qəbul edirlər. Bazarın rəqabət mexanizmi belə alıcıları daha səmərəli məhsulları almağa və köhnə məhsullardan qısa müddət ərzində azad

olmağa vadar edir. Yeni məhsulun bazara daxil olma dövrü bazarda informasiya qıtlığı, rəqiblərin və bazar seqmentinin sərhədlərinin qeyri-müəyyənliyi ilə səciyyələnir. Bu mərhələdə istehsal texnologiyaları təkmilləşmə dövrünü yaşayır. Bazara daxil olma mərhələsində müəssisənin xərcləri yüksək, gəlirləri isə nisbətən az olur. Bazarın məlumatlandırılması və satışın həvəsləndirilməsi üçün iri həcmli marketing xərclərinə zərurət yaranır. Tələbatın azlığı və istehsal imkanlarının məhdudluğu ilə şərtlənən kiçik istehsal həcmi isə məhsul vahidinə düşən daimi xərclərin (*əsas vəsaitlərin amortizasiyası, ETSKI xərcləri, reklam və digər şərti-daimi xərclər*) artmasına səbəb olur və məhsulun maya dəyəri yüksəlir.

Qeyd olunanlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, yeni məhsulların yaradılması ilə məşğul olan müəssisələr ilk dövrlərdə bu məhsullardan mənfəət əldə etmir, əksinə iri həcmli zərərlərlə qarşılaşırlar. Bazarın rəqabət mexanizmi tərəfindən yenilikçiliyə istiqamətləndirilən müəssisələr bu zərərləri rentabelli məhsullardan əldə etdikləri gəlirlər hesabına kompensasiya edə bilirlər. İlk dəfə istehsal fəaliyyətinə başlayan yeni müəssisələrin maliyyə vəziyyəti isə daha gərgin olur. Borcların ödənilməsi, iri həcmli istehsal və marketing xərcləri ilk dövrlərdə mənfəəti olmayan yenilikçi müəssisələrin maliyyə vəziyyətini xeyli gərginləşdirir. Qeyd olunanları yenilikçiyə investisiyalarla bağlı riskləri artıran amillər kimi qəbul etmək olar.

Mənfəət vergisinin strukturu, vergi bazasının çəkilməmiş xərclər qədər azaldılması və itkilərin gələcək dövrlərə keçirilməsinin nəzərdə tutulması investisiya risklərinin azaldılmasına kömək edə bilər.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 142.2-ci maddəsində aktivlərin təqdim edilməsindən yaranan zərər aktivlərin təqdim edilməsindən daxilolmalarla həmin aktivlərin dəyəri arasındakı mənfi fərq kimi müəyyən edilir. Burada aktivlərin dəyəri dedikdə (*Vergi Məcəlləsi, 143-cü maddə*) onların alınmasına, gətirilməsinə, istehsalına, tikilməsinə, quraşdırılmasına və qurulmasına, həmçinin vergi ödəyicisinin gəlirdən çıxmaq hüququna malik olduğu xərclər istisna olmaqla (*nümunə üçün, aktivlər kreditlər hesabına alındığı halda kredit faizləri*) aktivlərin dəyərini artıran digər xərclər (*nümunə üçün, Vergi Məcəlləsinin 115-ci maddəsində göstərilmiş məhdudlaşdırmadan artıq təmir xərcləri*) daxil edilir [6].

Vergi Məcəlləsinin 121-ci maddəsində göstərilmişdir ki, müəssisələrin zərəri (*gəlirdən çıxılmasına yol verilən xərclərin gəlirdən artıq olan hissəsi*) beş ilədək olan sonrakı dövrə keçirilə və illər üzrə məhdudiyət qoyulmadan həmin illərin mənfəəti hesabına kompensasiya edilə bilər. Fiziki şəxsin sahibkarlıq fəaliyyətindən zərərləri yalnız Vergi Məcəlləsinin 99.2-ci maddəsində göstərilmiş (fiziki şəxsin sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlirləri) fəaliyyət növləri hesabına üç ilədək davam edən sonrakı dövrdə kompensasiya edilə bilər. Bu maddə fiziki şəxsin Vergi Məcəlləsinin 99.3-cü maddəsində göstərilən qeyri-sahibkarlıq fəaliyyətindən (faiz, dividend, əmlakın icarəyə verilməsi, royalti, bağışlanmış borc, sahibkarlıq fəaliyyəti üçün istifadə olunmayan aktivlərin təqdim olunması, hədiyyə və mirasların məbləği, aktivlərin

ilkın qiymətinin artdığını göstərən hər hansı digər gəlir (*təqdim olunduğu və ya amortizasiya hesablandığı təqdirdə*), *həyatın yığıcı sığortası üzrə*) və s.), mızdlu işdən və vergidən azad edilməyən digər gəlirlərindən belə zərərin ödənilməsi üçün istifadə olunmasını istisna edir [6].

Vergi Məcəlləsinin 113-cü maddəsində qeyd olunur ki, gəlir götürmək məqsədilə aparılan elmi-tədqiqat, layihə-axtarış və təcrübə-konstruktor işlərinə çəkilən xərclər (*əsas vəsaitlərin alınması və qurulması ilə bağlı xərclər, habelə kapital xarakterli digər xərclər istisna olmaqla*) gəlirdən çıxılır.

Göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş vergitutma mexanizmi yeniliklərə yönəldilmiş investisiya layihələrinin icrası zamanı yaranan itki və zərərlərin gələcək dövrlərin mənfəəti hesabına kompensasiya edilməsinə, elmi-tədqiqat və layihə-konstruktor işlərinə çəkilən xərclərin gəlirdən çıxılmasına hüquqi imkan yaratmaqla investisiya risklərinin azaldılması üçün əlverişli şərait yaradır.

4.2. Aktivlərin mənəvi və fiziki aşınma dövrünün qeyri-müəyyən olması ilə bağlı olan kapitalın itirilməsi riski

Vergi Məcəlləsinin 114-cü maddəsində təsbit olunmuş əsas vəsaitlərin amortizasiya mexanizmi “azalan qalıq dəyəri” metodunun təkmilləşdirilmiş forması olaraq müəssisələrə yüksək amortizasiya normalarından istifadə etmək imkanını verir. Lakin bu normaların qalıq dəyərinə tətbiq olunması əsas vəsaitlərə investisiya qoyuluşlarının böyük hissəsinin ilk illərdə geri qaytarılmasını təmin etsə də, onların tam dəyərinin amortizasiya müddətinin artmasına gətirir [9].

Hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər əsas vəsaitlərin amortizasiyasını hesabladığı zaman hər hansı vəsaitin ilkin qiymətinin artdığı müəyyən edilərsə, onda bu artım (*amortizasiyanın hesablandığı dəyərlə ilkin qiymətin fərqi*) qeyri-sahibkarlıq fəaliyyəti kimi illik 14% dərəcə ilə vergitutmaya cəlb olunur. Fiziki şəxslər əsas vəsaitləri digər subyektlərə təqdim edərkən isə satış qiyməti ilə həmin vəsaitin qalıq dəyəri arasında müsbət fərq sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlir kimi 20%-lik dərəcə ilə vergiyə cəlb olunur (*Vergi Məcəlləsi, maddə 99.2.3*).

Hüquqi şəxs üçün əsas vəsaitlərin təqdim edilməsindən əldə edilən məbləğlə həmin əsas vəsaitlərin qalıq dəyəri arasında yaranmış fərq müsbət olduqda hüquqi şəxsin gəlirinə daxil edilməklə vergitutmaya cəlb olunur, mənfə olduqda isə gəlirdən çıxılır (*Vergi Məcəlləsinin 114.7 və 114.9-cu maddələri*). Yəni, Vergi Məcəlləsi əsas vəsaitlərin satışı zamanı müəssisələrin çəkdiyi zərəri gələcək illərin mənfəəti hesabına kompensasiya edilməsini deyil, birbaşa həmin ilin gəlirindən çıxılmasını nəzərdə tutur. Bu isə müəssisələrə əsas vəsaitlərin dəyərdən düşməsi riskini müəyyən qədər azaltmağa imkan verir.

Mövcud amortizasiya mexanizmi investisiyaların bazar dəyərini deyil, qalıq dəyərini əsas götürür. Müasir dövrdə elmi-texniki tərəqqinin yüksək inkişaf templəri əmək alətlərinin mənəvi aşınmasının fiziki aşınmadan daha böyük sürətlə baş verməsinə gətirmişdir. Texnoloji inkişaf bir neçə il yaşı olan texniki elementlərin istehlak xassələrinin mənəvi aşınmasına, belə avadanlıqların xüsusilə yeni məhsulların istehsalında tətbiqinin səmərəliliyinin azalmasına gətirməklə onların bazar qiymətlərinin sürətlə azalmasını şərtləndirir. Buna görə də, qalıq dəyəri əsasında hesablanan amortizasiya əsas vəsaitlərə investisiyaların ödənilməsinə təmin edə bilmir və əsas vəsaitlərin modernizasiyasında amortizasiya prosesinin əhəmiyyətini kəskin şəkildə azaldır [8, 9].

4.3. Maliyyə riski – müəssisənin kreditlər və qiymətli kağızlar üzrə faizlərin və əsas borcun ödənilməsi qabiliyyətinin olmaması

İnvestorlar borcların və faizlərin qaytarılmaması risklərinin və borclunun müflisləşməsi ilə bağlı xərclərin yaranması risklərinin azaldılması üçün adətən yüksək faizlər tələb edirlər. Maliyyə riski borc vəsaitlərinin dəyərini artırır. Vergi Məcəlləsinin 143-cü maddəsində aktivlərin kreditlər hesabına alındığı təqdirdə kredit faizlərinin vergi tutulan gəlirdən çıxılan xərclərə aid edilməsinə icazə verilir. Mənfəət vergisi müəssisənin xüsusi maliyyə resurslarını azaltmaqla maliyyə dayanıqlığını zəiflədir. Nəticədə müəssisənin ödəmə qabiliyyəti azalır ki, bu da maliyyə risklərinin artmasına gətirir. Mənfəət vergisinin dərəcəsinin son 10 ildə 27%-dən 20%-dək azaldılması sahibkarlıq fəaliyyətində belə risklərin də azalması üçün əlverişli şərait yaratmışdır.

4.4. İnflyasiya riski

Bu risk inflyasiya nəticəsində kapitalın real dəyərini və gözlənilən gəlirlərin qiymətdən düşməsi ilə bağlıdır. Nümunə üçün, inflyasiya səviyyəsi gözlənilməyindən yüksək olduqda müəssisənin mənfəəti süni qiymət artımı vasitəsilə yüksələcək ki, bu da vergi ödənişlərinin məbləğini artırır. İnflyasiya ilə bağlı qiymət artımı kapitalın yenilənməsi xərclərini də artırmış olur.

Digər tərəfdən isə, inflyasiya investisiyalarla bağlı olan borc öhdəliklərinin real dəyərini azaltmaqla kapitalın artımına şərait yaradır. İnflyasiyanın gəlirlərə və investisiya məbləğlərinə təsiri kapitalın vergi cərimələnməsini artırır, borc öhdəliklərinin dəyərsizləşdirməsi isə inflyasiyanın investisiyalara mənfi təsirini azaldır. Belə halda inflyasiyanın investisiyalara təsiri hər hansı müəssisənin konkret vəziyyəti ilə müəyyən olunacaq. Investisiyaları borc öhdəlikləri hesabına maliyyələşdirən müəssisələr kapitalın real dəyərini artırmaq imkanı qazanır, öz vəsaitləri hesabına reallaşdıran müəssisələr isə bu dəyəri itirmək riski ilə qarşılaşırlar.

Azərbaycanda inflyasiya səviyyəsi idarə olunan və nisbətən aşağı səviyyədə olduğu üçün inflyasiya itkilərinin baş vermə ehtimalı nisbətən azdır.

4.5. Siyasi risk

Hal-hazırda ölkəmizdə həyata keçirilən vergi siyasəti vergi ödəyiciləri üçün əlverişli və şəffaf vergi mühitinin yaradılması, vergi yükünün azaldılması, vergilərin könüllü ödənilməsi səviyyəsinin artırılması, vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi, vergi ödəyicilərinin uçotunda, vergilərin ödənilməsi və hesabatların təqdim edilməsində elektron vasitələrdən istifadənin genişləndirilməsi, vergi ödəyicilərinin vergilər və hüquqları barədə maarifləndirilməsi və digər belə mühüm sahələrə istiqamətlənmişdir. Bütün bunlar Azərbaycanda həyata keçirilən vergi siyasətinin sahibkarlıq mühitinə müsbət təsirini şərtləndirməklə vergitutma ilə bağlı siyasi riskləri minimuma endirir.

5. Mənfəət vergisinin qeyri-maddi aktivlərlə bağlı cəhətləri

Vergi Məcəlləsinin 13.2.9-cu maddəsinə görə qeyri-maddi aktivlər dedikdə intellektual, o cümlədən ticarət nişanları, digər sənaye mülkiyyəti obyektləri, habelə müvafiq qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada vergi ödəyicisinin mülkiyyət hüququnun obyekt kimi tanınan digər analoji hüquqlar qeyri-maddi aktivlər hesab olunur.

Sənaye mülkiyyəti obyektlərinə aid edilən, yeniliklərin yaranmasının əsas və ilkin addımları olan ixtira, sənaye nümunəsi və faydalı modellər “Patent haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun anlayışlar maddəsində aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

- ❖ ixtira - istənilən sahədə məhsula və ya üsula aid olan texniki həllər (*üsul - bir-biri ilə bağlı proseslərin müəyyən ardıcılıqla maddi obyekt üzərində, maddi vasitələrin köməyi ilə yerinə yetirilməsi*);
- ❖ faydalı model - qurğuya aid olan texniki həllər;
- ❖ sənaye nümunəsi - məmulatın yeni zahirə görkəmini müəyyən edən bədii və ya bədii-konstruktiv həll;
- ❖ patent - ixtira, faydalı model və sənaye nümunəsi üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən verilən mühafizə sənədi;

Vergi Məcəlləsinin 13.2.23-cü maddəsində qeyri-maddi aktivlər üzərində müəllif hüquqlarından istifadə olunması, yaxud istifadə hüquqlarının verilməsinə, istənilən patentə, ticarət markasına, dizayn, yaxud modelə, plana, məxfi düstura, yaxud prosesə, sənaye, kommersiya, yaxud elmi təcrübəyə aid olan informasiyaya, sənaye, kommersiya və ya elmi avadanlıqdan istifadə, yaxud istifadə hüquqlarının verilməsinə görə mükafat şəklində alınan gəlir royalti adlanır. Vergi Məcəlləsində sahibkar-

ların royalti gəlirlərindən vergitutma fiziki və hüquqi şəxslər üçün fərqli formada təsbit etmişdir. Vergi Məcəlləsinin 124.3-cü maddəsində qeyd olunur ki, rezident müəssisələrə və qeyri-rezidentin daimi nümayəndəliklərinə Azərbaycan Respublikasında ödənilmiş royalti ödəmə mənbəyində vergitutmaya cəlb olunmur. Yəni, belə təşkilatlara ödənilmiş royalti onların ümumi gəlirlərinə daxil edilir və xərclər çıxıldıqdan sonra vergitutmaya cəlb olunur. Rezident və qeyri-rezident fiziki şəxslərin Azərbaycan mənbələrindən əldə etdikləri royalti gəlirləri isə xərclər çıxılmadan ödəmə mənbəyində 14%-lik vergi dərəcəsi ilə vergitutmaya cəlb olunur.

Vergi Məcəlləsinin 118-ci maddəsində qeyri-maddi aktivlərin yaranmasına çəkilən xərclərin gəlirdən çıxılması qaydası müəyyən edilmişdir. Bu maddəyə görə hüquqi və fiziki şəxslərin bir ildən artıq müddətdə təsərrüfat fəaliyyətində istifadə etdikləri qeyri-maddi obyektlərə çəkilən xərclər qeyri-maddi aktivlərə aid olunur. Qeyri-maddi aktivlərə çəkilən xərclər iki formada amortizasiya olunaraq gəlirdən çıxılır: istismar müddəti məlum olan qeyri-maddi aktivin dəyəri illər üzrə istifadə müddətinə mütənasib məbləğlərlə, istifadə müddəti məlum olmayanlar üçün isə 10%-dək amortizasiya norması ilə (*Vergi Məcəlləsinin 114.3.6-cı maddəsi*). Qeyri-maddi aktivlərin alınmasına və ya istehsalına çəkilən xərclər vergi ödəyicisinin vergiyə cəlb olunan gəlirinin hesablanması zamanı gəlirdən çıxılmışdırsa, həmin xərclər amortizasiya olunmalı qeyri-maddi aktivlərin dəyərində aid olunmur.

Sənaye mülkiyyəti obyektlərinə verilən patentlər ixtiralar üçün - 20 il müddətinə, “sənaye nümunələri” və “faydalı modellər” üçün isə 10 il müddətinə qanunla mühafizə olunurlar. Bu müddətlər iddiaçının patentin qüvvədə olduğu dövrdə etdiyi müraciəti əsasında 5 ilədək artırıla bilər [7]. Qorunmanın ilkin müddəti ixtiralar üzrə 3 il, “sənaye nümunələri” və “faydalı modellər” üzrə isə 2 il qəbul edilmişdir. Qoruma müddətinin sonrakı illəri üçün isə əlavə dövlət rüsumlarını ödəmək lazım gələcək.

İxtiraların, sənaye nümunələri və faydalı modellərin hazırlanması üçün çəkilən xərclər (*əgər gəlirdən çıxılan xərclərə aid edilməmişlərsə*) onların dəyərində daxil edilir. Əgər belə sənaye mülkiyyəti obyektlərinin istismar müddətinin patent müddətinə bərabər götürsək, onda onların amortizasiya müddətinin nə qədər çox olduğunu anlamaq asandır. İnflyasiya və diskont əmsalını da nəzərə alsaq, innovasiya fəaliyyəti üçün çox mühüm olan belə qeyri-maddi aktivlərin yaranmasına qoyulan investisiyaların mövcud amortizasiya mexanizmi vasitəsilə qaytarılmasının qeyri-mümkün olduğunu təsdiq edə bilərik. Əlbəttə, bu fikrə əks argument kimi mənfəətin yeniliklərə qoyulan investisiyaların əsas ödənmə mənbəyi olması fikrini irəli sürə bilərik. Lakin həm iqtisadi nəzəriyyələrdən, həm də praktiki təcrübədən məlumdur ki, yeniliklərə ilkin tələbatlar adətən çox aşağı olduğu üçün belə məhsulların istehsalı ilk illərdə rentabelli olmur. Deməli, amortizasiyanın yeniliklərin tətbiqi üçün əsas vəsaitlərə qoyulan investisiyaların ilkin ödənmə mənbəyi kimi əhəmiyyəti çox böyükdür.

6. Nəticə

Vergi Məcəlləsinin mənfəət vergisi ilə bağlı müddəalarının innovasiya risklərinə təsirinin tədqiqi göstərir ki, mövcud vergitutma mexanizminin amortizasiya mexanizmi istisna olmaqla bütün elementləri müəssisələrin innovasiya fəaliyyəti üçün əlverişli şərait yaradır.

Müəssisələrin bu istiqamətdə mövcud olan vergi güzəştlərindən lazımi səviyyədə istifadə etməməsi faktı isə ölkəmizdə innovasiya fəallığının zəifliyini vergitutma səbəbləri ilə əlaqələndirməyə imkan vermir.

Vergi daxilolmalarının dövlətin cəmiyyətdə, xüsusilə sosial sahədə və iqtisadi sistemin tənzimlənməsində rolunun səviyyəsi ilə əlaqələndirilməsi və vergi yükünün bu mövqedən çıxış etməklə müəyyən edilməsi daha məqsədəuyğun yanaşma hesab olunur. Beləliklə, iqtisadi sistemin vergi alətləri ilə stimullaşdırılması vergi ödəyicilərinin sahibkarlıq fəaliyyətinə təkan verən vergi güzəştləri, vergi bazasının genişləndirilməsi və zəruri hallarda vergi dərəcələrinin artırılması ilə də həyata keçirilə bilər.

Innovasiya fəaliyyətində mühüm rol oynayan ixtiralar, sənaye nümunələri və faydalı modellər kimi sənaye mülkiyyəti obyektlərinin - qeyri-maddi aktivlərin amortizasiya qaydalarında aşağıdakı dəyişikliklərin edilməsi məqsədəuyğun ola bilər:

- ❑ istismar müddəti məlum olmayan ixtiralar, sənaye nümunələri və faydalı modellər kimi qeyri-maddi aktivlərin amortizasiya normalarının əsaslı şəkildə artırılması;
- ❑ qeyri-maddi aktivlərin amortizasiyasının xüsusi uçotunun aparılması və bu vəsaitlərin istifadə istiqamətlərindən asılı olaraq onların gəlirdən çıxılan xərclərə aid edilməsi və s.

Mənfəət vergisi üzrə vergitutma bazasının müəyyən edilməsi zamanı innovasiya fəaliyyəti ilə bağlı xərclərin (*elmi-tədqiqat və layihə-konstruktor xərcləri, qeyri-maddi aktivlərin yaradılması və istifadəsi xərcləri, innovasiyalara bağlı zərərlərin növbəti illərə keçirilmiş məbləğlərinin və s.*) uçotunun aparılması və sahələr üzrə ümumiləşdirilməsi bu istiqamətdə verilən vergi güzəştlərindən istifadə səviyyəsinin qiymətləndirilməsinə və müvafiq tənzimləmə tədbirlərinin işlənməsi üçün məlumat bazasının hazırlanmasına imkan yarada bilər.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. <http://az.itv.az/iqtisadiyyat/25123.html> - İctimai Televiziya və Radio Yayınıları Şirkətinin rəsmi saytı
2. Экономика налоговой политики. Пер. с англ./Под ред. Майкла П.Девере, М.: Филин, 2001 (*Vergi siyasətinin iqtisadiyyatı. Maykl Deverenin redaktəsiz, M.Filin 2001*).
3. www.azstat.org - Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi saytı.
4. www.taxes.gov.az - Vergilər Nazirliyinin rəsmi saytı.
5. Портер М. “Конкуренция”, М.: “Вильямс”, 2000, 495 с. (*M.Porter “Rəqabət”, M: Vilyams, 2000, 495 s.*).

6. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi.
7. Azərbaycan Respublikasının Patent haqqında Qanunu.
8. Məmmədov F.Ə. və başqaları. Vergilər və Vergitutma. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: 2010, 512 s.
9. İ.Z.Seyfullayev “İnnovasiya yönümlü amortizasiya siyasətinin vergitutma cəhətləri”. “Azərbaycanın vergi xəbərləri”, 2011, №12, səh.49-68.

Сейфуллаев Ильгар Зульфигар оглы

доцент, доктор философии по экономике,
Учебный Центр Министерства по налогам

Влияние НДС на инновационную деятельность

Аннотация

Цель исследования - анализ механизма влияния НДС на инновационные процессы.

Методология исследования - системный и ситуационный подход, сравнительный анализ и обобщения.

Выводы исследования - определены характеристики влияния НДС на новые и старые товары в конкурентной борьбе между ними.

Ограничения исследования - ограниченность информации о практике создания инноваций в существующих условиях налогообложения по НДС.

Практическая значимость исследования - возможность использования в качестве научного источника при подготовке регулирующих мер по стимулированию инноваций.

Оригинальность и научная новизна - проблема рассмотрена через призму конкурентного механизма экономической системы, изучен механизм влияния НДС на процессы создания инноваций.

Ключевые слова: *инновации, добавленная стоимость, конкурентное преимущество.*

Seyfullayev Ilgar Zulfigar oglu

Ph.D in economics, Trading Center of the Ministry of Taxes
for Azerbaijan Republic

The research of income taxes influence to innovation actions of enterprises

Abstract

Purpose – the research of the income taxes rule in stimulating for innovation investments.

Design/methodology – sistem approach, analysis, synthesis.

Findings – income tax is resarched as regulation tool for innovation action, is proposed perfection offers for existancing tax policy.

Research limitations/implications – the absents of the accounts and statistics dates about using of taxes concession have limited more exactly defintion of the dependent between income tax and innovation actions of the enterprises.

Practical implications - using as scientific source in prepearing the regulations measure on the stimulating for innovation actions of the enterprises.

Originality/value – is resarched the influence of the income tax to innovation venture.

Keywords: *income tax, innovation, investments venture*

JEL Classification Codes: E62, H21, O23.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 24.04.2012.

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 26.05.2012.

Çapa qəbul olunmuşdur: 14.06.2012